

Zagłada Żydów. Studia i Materiały
Holocaust Studies and Materials

VOL. 20 (2024)

ISSN: 1895-247X
eISSN: 2657-3571
DOI: 10.32927
WWW: www.zagladazydow.pl

Centrum Badań nad Zagładą Żydów IFiS PAN
Polish Center for Holocaust Research

Natalia Judzińska, Po lewej stronie sali. Getto ławkowe w międzywojennym Wilnie

Natalia Judzińska, Lewa strona sali wykładowej. O instytucjonalizacji getta ławkowego w Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie

Zofia Trębacz
Żydowski Instytut Historyczny

zm.trebacz@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5921-0411

DOI: https://doi.org/10.32927/zzsim.1070
Strony/Pages: 793-797

CC BY

OPEN ACCESS

Recenzje

Zagłada Żydów. Studia i Materiały, R. 2024, nr 20
ISSN (print): 1895-247X; eISSN: 2657-3571
DOI: https://doi.org/10.32927/zzsim.1070

Zofia Trębacz

Żydowski Instytut Historyczny im. Emanuela Ringelbluma w Warszawie
https://orcid.org/0000-0002-5921-0411
ztrebacz@jhi.pl

Natalia Judzińska, *Lewa strona sali wykładowej. O instytucjonalizacji getta ławkowego w Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie*, Warszawa: Krytyka Polityczna, 2023, 450 s.

Antysemityzm od dziesięcioleci pozostaje jednym z najważniejszych tematów badawczych podejmowanych w studiach żydowskich. Zainteresowanie jego przejawami, a także różnicami i podobieństwami zachodzącymi w poszczególnych krajach wydaje się nie słabnąć. Omawiana praca dotyczy jednej ze szczególnych form antyżydowskich uprzedzeń – antysemityzmu akademickiego. Na jego temat napisano już wiele[1]. Nie znaczy to jednak, że temat został wyczerpany. Przeciwnie, powstające w ostatnich latach prace pokazują, jak dużo

[1] Por. *Wyparte historie. Antysemityzm na Uniwersytecie Poznańskim w latach 1919–1939*, red. Maciej Michalski, Krzysztof Podemski, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2022; Izabela Mrzygłód, *Decent Citizens Serving Chauvinism. Social Portrait of Students Participating in the Blockade of the University of Warsaw in 1936*, „Acta Poloniae Historica" 2022, nr 125, s. 17–48; Izabela Mrzygłód, *The Cult of the Martyr. The Symbol of Stanisław Wacławski and Rituals of Violence in Warsaw Student Milieu of the 1930s*, „Sprawy Narodowościowe. Seria nowa" 2021, nr 53, https://doi.org/10.11649/sn.2545; Natalia Aleksiun, *Studenci z pałkami: rozruchy antyżydowskie na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie* [w:] *Pogromy Żydów na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, t. 2: *Studia przypadków (do 1939 roku)*, red. Kamil Kijek, Artur Markowski, Konrad Zieliński, Warszawa: Instytut Historii PAN, 2020, s. 327–370; Ewa Bukowska-Marczak, *Przyjaciele, koledzy, wrogowie? Relacje pomiędzy polskimi, żydowskimi i ukraińskimi studentami Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie w okresie międzywojennym (1918–1939)*, Warszawa: Neriton, 2019; Zofia Trębacz, *„Ghetto Benches" at Polish Universities. Ideology and Practice* [w:] *Alma Mater Antisemitica. Akademisches Milieu, Juden und Antisemitismus an den Universitäten Europas zwischen 1918 und 1939*, red. Regina Fritz, Grzegorz Rossoliński-Liebe, Jana Starek, Wien: New Academic Press, 2016, s. 113–136; Natalia Aleksiun, *The Cadaver Affair in the Second Polish Republic. A Case Study of Practical Antisemitism?* [w:] *ibidem*, s. 203–220; Natalia Aleksiun, *Together but Apart. University Experience of Jewish Students in the Second Polish Republic*, „Acta Poloniae Historica" 2014, nr 109, s. 109–137; Natalia Aleksiun, *Jewish Students and Christian Corpses in Interwar Poland. Playing with the Language of Blood Libel*, „Jewish History" 2012, t. 26, nr 3/4, s. 327–342; Natalia Aleksiun, *Christian Corpses for Christians! Dissecting the anti-Semitism Behind the Cadaver Affair of the Second Polish Republic*, „East European Politics and Societies" 2011, t. 25, nr 3, s. 393–409; Monika Natkowska, *Numerus clausus, getto ławkowe, numerus nullus, „paragraf aryjski". Antysemityzm na Uniwersytecie Warszawskim 1931–1939*, Warszawa: ŻIH, 1999.

zagadnień wymaga jeszcze zbadania. Kulturoznawczyni Natalia Judzińska od pewnego czasu zajmuje się tą kwestią[2]. W debiutanckiej książce prześledziła proces instytucjonalizacji getta ławkowego – czyli prawnego usankcjonowania segregacji etno-religijnej – na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie. Zostało ono tam wprowadzone 26 listopada 1937 r., kiedy rektor ks. prof. Aleksander Wójcicki wydał zarządzenie porządkowe pozwalające wyznaczyć osobne miejsca studentkom i studentom Żydom. Judzińska nie ogranicza się jednak do uniwersytetu w Wilnie, chociaż to na nim się koncentruje. Pisze też o podobnych procesach na innych polskich uczelniach, gdzie w dwudziestoleciu międzywojennym takie zarządzenia zostały wprowadzone, np. 5 października 1937 r. przez rektora Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego w Warszawie Włodzimierza Antoniewicza, 12 stycznia 1938 r. przez pełniącego obowiązki rektora prorektora Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie Romana Longchamps de Bérier, a 6 listopada 1938 r. przez nowego rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie Tadeusza Lehra-Spławińskiego. Z kolei na Uniwersytecie Poznańskim od początku roku akademickiego 1936/1937 obowiązywała zasada *numerus nullus*. Zestawienie to jest wystarczające, by uzmysłowić sobie skalę zjawiska – segregacja studentów Żydów w międzywojennej Polsce stanowiła stały element życia akademickiego. Była zwieńczeniem fali przemocy, która przetoczyła się przez uczelnie.

Pod koniec lat trzydziestych wyznaczanie oddzielnych miejsc żydowskim studentkom i studentom stało się codziennością. Jak pisze Judzińska, „wprowadzenie getta ławkowego poprzedziła długa i spójna polityka bagatelizacji i trywializacji przemocy antyżydowskiej, prowadzona przez kadrę akademicką, a przede wszystkim przez władze nie tylko uniwersyteckie, ale też lokalne, miejskie. Antysemityzm stawał się w ten sposób jednym z bardziej wyrazistych wzorów polskiej kultury akademickiej". Judzińska badała głównie sytuację na Uniwersytecie Stefana Batorego, ale podobnie było również na innych uczelniach. Opisała to pokrótce w osobnym rozdziale, ilustrując go niezwykle interesującymi materiałami źródłowymi. Wynika z nich wyraźnie, że rektorzy, a także członkowie uczelnianych senatów w nadziei na zaprowadzenie porządku na salach wykładowych przychylali się do coraz bardziej radykalnych żądań organizacji studenckich powiązanych ze skrajnie prawicowymi organizacjami politycznymi, jak Młodzież Wszechpolska, Obóz Wielkiej Polski czy Obóz Narodowo-Radykalny.

[2] Natalia Judzińska, *„Odmowa ta spowodowała zajście". Sprawa dyscyplinarna Rywki Profitkier a „getto ławkowe"* [w:] *Utopie kobiet. 100 lat praw wyborczych kobiet (1918–2018)*, red. Krystyna Slany i in., Kraków: Wydawnictwo UJ, Warszawa: PAN, 2019, s. 155–173; *eadem*, *Po wykładzie wysłuchanym na stojąco. Strategie uciszania głosów żydowskich studentek wobec getta ławkowego*, „Autobiografia. Literatura, kultura, media" 2020, nr 1 (14), s. 275–291; *eadem*, *Bombs in Vilnius. Radicalization of Antisemitic Attitudes and Practices Before World War II*, „Sprawy Narodowościowe. Seria nowa" 2021, nr 53, https://doi.org/10.11649/sn.2500; *eadem*, *„Nit gejn in getta". Pierwszoosobowy protest wobec getta ławkowego*, „Przegląd Historyczny" 2022, t. 113, z. 4, s. 683–699.

W swojej pracy Judzińska wiele uwagi poświęca oddolnym praktykom wykluczenia studentek i studentów żydowskich. Coroczne wybuchy przemocy antyżydowskiej dezorganizowały bowiem pracę szkół wyższych. Pretekstu do nich dostarczała każda rocznica śmierci Stanisława Wacławskiego, studenta Polaka zabitego w listopadzie 1931 r., gdy fala przemocy przeniosła się już na wileńskie ulice. Od tego czasu uczelnie w całym kraju, nie tylko w Wilnie, stawały się areną antysemickich wystąpień. Co należy podkreślić, wystąpienia te nie wybuchały samoistnie, lecz z inicjatywy narodowych środowisk akademickich, powiązanych ze wspomnianymi wyżej organizacjami i ugrupowaniami politycznymi. Kolejny pretekst do dyskryminacji stanowiła sprawa tzw. trupów żydowskich i żądania młodzieży narodowej, by żydowskie gminy wyznaniowe dostarczały do prosektorium zwłoki, wykorzystywane później podczas zajęć na kierunkach medycznych. Zorganizowana przemoc połączona z postulatami politycznymi prowadziła do segregacji etno-religijnej w szkołach wyższych.

Badaczka, wnikliwie zanalizowawszy dokumenty, nie tylko charakteryzuje proces wprowadzania getta ławkowego na międzywojennych uczelniach, ale także zastanawia się, jak to było możliwe. Jakie działania zostały podjęte, aby doprowadzić do normalizacji akademickiej kultury antysemickiej? Innymi słowy, jak doszło do tego, że segregacja rasowa na uczelniach Drugiej Rzeczypospolitej stała się faktem w drugiej połowie lat trzydziestych? Odpowiedzi na te pytania są kluczowe do zrozumienia tego, w jaki sposób radykalna idea przenikała do głównego nurtu życia publicznego. Wydaje się, że pozwala to lepiej zrozumieć etno-religijne konflikty w międzywojennej Polsce.

Co ważne, Judzińska nie tylko odtwarza proces narastania antyżydowskiej przemocy, ale także oddaje głos jej ofiarom – studentkom i studentom Żydom, których z coraz większą determinacją próbowano usunąć z uczelni, już nie tylko symbolicznie. Obrażani, marginalizowani, narażani na przemoc werbalną i fizyczną starali się oni ustosunkować do sytuacji, w której mimowolnie się znaleźli. Jakie działania podejmowali? Czy i jak protestowali? Uczynienie ich podmiotem analizowanych procesów zmienia optykę patrzenia. Umożliwia spojrzenie oczami ofiar – osób znanych z imienia i nazwiska, które zaświadczają o swoich przeżyciach. W tym kontekście dobrze byłoby się zastanowić, czy rozszerzenie poszukiwań takich głosów o relacje wideo nie wzbogaciłoby jeszcze tego pejzażu. Warto byłoby też sięgnąć do źródeł osobistych, takich jak pamiętniki i wspomnienia. Opisanie sytuacji na polskich uniwersytetach w latach trzydziestych widzianej oczami Żydów powinno stanowić kolejne wyzwanie badawcze.

Autorka sięga do zaproponowanej przez Hannę Krall kategorii sublokatorstwa[3], wskazując, że na Uniwersytecie Stefana Batorego funkcjonował nierówny podział na gospodarzy i gości, a role zostały przypisane już na samym początku.

[3] Hanna Krall, *Sublokatorka*, pierwsze wydanie: Paris: Libella, 1985. Zob. też Elżbieta Janicka, Joanna Tokarska-Bakir, *Sublokatorstwo jako kategoria kultury polskiej*, „Studia Litteraria et Historica" 2013, nr 2.

Pisze: „Warunkiem obecności Żydówek i Żydów w przestrzeni miejskiej była konieczność wyrażenia i podkreślenia podporządkowania oraz [...] sublokatorskiej pozycji". Żydzi otrzymali więc status sublokatorów w uczelnianej społeczności, pozostających w zależności od polskiej większości, najpierw tylko tolerowanych, a z czasem coraz bardziej niechcianych. Tak skonstruowane relacje zakładają bowiem bierne podporządkowanie się jednej grupy przy jednoczesnej dominacji grupy drugiej, która w każdej chwili może wypowiedzieć „kontrakt sublokatorski" grupie jedynie warunkowo dopuszczonej do wspólnoty – w tym przypadku akademickiej. Warto zadać jednak pytanie o wyjątkowość Wilna i Uniwersytetu Stefana Batorego. Czy postawa wileńskich Żydów w momencie walk o granice między tworzącymi się Litwą i Polską w jakikolwiek sposób zaważyła na stosunku polskiej większości do Żydów na niwie akademickiej? Czy „centralne" zarządzanie antyżydowską przemocą na uczelniach niejako unieważniało wszelkie lokalne uwarunkowania? Równocześnie czy Wilno jako siedziba Żydowskiego Instytutu Naukowego miało szczególne znaczenie dla studiujących tam Żydów?

Na podkreślenie zasługuje szerokie wykorzystanie bogatego materiału źródłowego. Badaczka analizowała przede wszystkim archiwalia litewskie, niemal w ogóle niewykorzystywane przez polskich badaczy. Sięgnęła również, co oczywiste, do prasy, wydaje się jednak, że nie potraktowała tego źródła z należną mu rangą. O sytuacji na uczelniach w drugiej połowie lat trzydziestych sporo pisano w prasie o różnym zabarwieniu politycznym, i to zarówno w gazetach codziennych, jak i tygodnikach czy miesięcznikach. Zdawano relacje z rozruchów na uniwersytetach, omawiano napady studenckich bojówek, zwracano uwagę na bierną postawę policji, przytaczano głosy zwolenników oraz przeciwników wprowadzenia getta ławkowego. To za pośrednictwem periodyków próbowano m.in. kształtować dyskurs dotyczący segregacji etno-religijnej na uczelniach wyższych w Drugiej Rzeczypospolitej. Autorka wspiera swój wywód artykułami prasowymi, ale stanowią one niejako uzupełnienie. Jednak rola prasy w tworzeniu dyskursów, normalizowaniu procesów społecznych i zjawisk jest nie do przecenienia. Osobno należy zwrócić uwagę na niemalże całkowite pominięcie w pracy prasy jidyszowej oraz hebrajskiej. Biorąc pod uwagę łatwy dostęp do tych tytułów, ich brak jest trudny do zrozumienia. Jedyne odniesienia czytelnik znajdzie w rozdziale, skądinąd bardzo interesującym, dotyczącym protestów wyrażonych w pierwszej osobie, „czyli protestów w swojej własnej sprawie i w odróżnieniu od protestów sojuszniczych". Ponadto autorka nie sięgnęła do archiwów Institute for Jewish Research YIVO i Archives of the American Jewish Joint Distribution, a są to również kolekcje, które mogłyby uzupełnić perspektywę ofiar antyżydowskiej przemocy.

Książka Natalii Judzińskiej to nie tylko praca na temat Uniwersytetu Stefana Batorego czy getta ławkowego wprowadzonego m.in. na jednej z polskich uczelni. Zaproponowane przez autorkę ujęcie pozwala czytać ją jako rzecz na temat międzywojennej akademii w ogóle. Ale to nie jedyna możliwość. *Lewa strona sali wykładowej* to nie tylko historia uniwersytetów, studentów i profesorów, ale

również historia inteligencji – grupy tak często idealizowanej w naszym myśleniu o przeszłości. Przede wszystkim jednak autorka napisała książkę o przemocy, głównie zinstytucjonalizowanej, doświadczanej przez Żydów na uczelniach w międzywojennej Polsce, zwłaszcza w drugiej połowie lat trzydziestych, ale też o tej, która była ich udziałem już od wczesnych lat dwudziestych, zarówno w formie fizycznej, jak i werbalnej.

Wart podkreślenia jest stosowany przez Judzińską język, mający szczególne znaczenie, gdy opowiadamy o historii trudnej, takiej, którą starano się bagatelizować, pisząc np. o „zajściach", gdy na uniwersytetach dochodziło do brutalnych napaści fizycznych na Żydów i Żydówki. Użycie słowa „segregacja" do opisania procesu wprowadzania getta ławkowego zmienia spojrzenie czytelnika. Przykład ten dobrze obrazuje, jak autorka stara się zmieniać dyskurs, opowiadać o Drugiej Rzeczypospolitej nowym językiem, który będzie wyjaśniał, a nie zaciemniał obraz przeszłości.